

IMMANUEL WALLERSTEIN: ÚPADEK AMERICKÉ MOCI. USA V CHAOTICKÉM SVĚTĚ

Michal SVOBODA
student, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, AntropoWeb

Lidstvo stojí na křižovatce několika cest. Ta, po které dosud kráčelo náhle končí a je třeba najít novou. Je potřeba se rozhodnout, ba co víc: je potřeba konat. Světový systém se dostává do fatální krize, takové, která ještě lidstvo nikdy nepotkala. Ani jedno z mocenských center (USA, Západní Evropa a Japonsko) není schopno zajistit si rozhodující dominanci. USA ji ztratilo poté, co prezident Johnson vyčerpал zásoby zlata na válku ve Vietnamu, v 70. letech následovalo probuzení Evropy, v 80. nastoupilo Japonsko. V devadesátých letech opět měla navrch Amerika. Tři jádrové oblasti soupeří mezi sebou o vedoucí postavení. Rozhodující zápas se ale odehrává na jiném poli. Mezi těmi kdo vládnou a těmi, jimž je přístup k moci odepřen. Nutnosti změny jsou si vědomi všichni. První však usilují o to, aby změna proběhla více méně tak, aby se de facto nic nezměnilo. Vymění se lidé, nikoliv však struktura. To je, dle Wallersteina nesprávná cesta. Chceme – li úspěšně fungovat dál, je třeba odhodlat se k radikálnějšímu kroku, směřovat tudy, kudy nenarůstají rozdíly mezi bohatými a chudými, nýbrž kudy se tyto rozdíly stírají, směřovat k rovnostářštějšímu světu. „Nesmíme podlehnout rétorice globalizace nebo argumentaci typu TINA (není jiné alternativy). Nejenže existují alternativy, ale jediná alternativa, která neexistuje, je pokračování v současných strukturách“ (Wallerstein: 2005:228). Takto bychom, pro začátek několika slovy, mohli shrnout sdělení knihy s provokativní červenou vazbou, na níž socha Svobody, s vyhaslou pochodní, obrácenou směrem k zemi, stojí po pás ponořena v moři, které ji, pokud neučiníme zázrak, zanedlouho zcela pohltí.

Stejně tak název knihy: Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě byl vybrán záměrně, aby vzbudil pozornost. Wallerstein, byť Američan, velice střízlivě reflektuje narůstající vlnu protiamerických nálad. Pojmenoval svou knihu tak, aby oslovil příznivce zmíněného trendu. Ve skutečnosti však ten, kdo by očekával především kritiku současné americké politiky, bude poněkud zklamán. O USA se vlastně až tak moc nejedná. Mluví se o světě jako celku, o tom, jak si právě stojí a jak půjde dál. O údělu lidstva. Vyslovená skepse, jenž z Wallersteina přímo číší vždy, kdy hovoří o stavu světového systému v současnosti je ale kompenzována optimismem možných vyhlídek do budoucna. Nic není ještě ztraceno, je kudy jít dál. Wallerstein (*1930) si je velmi dobře vědom toho, že to nebude on, kdo se kýžené změny dočká, kdo se na ní bude jakýmkoliv způsobem podílet. Úpadek americké moci je vzkazem budoucím generacím, vzkazem pro nás, kteří jsme se narodili přímo ve výhni konfliktu, který již brzy nutně přijde. Jsme to my, komu je souzeno tento konflikt řešit. Jistou radu (v žádném případě však návod) nám nyní poskytuje Immanuel Wallerstein.

Těžkým úkolem recenzenta je uzpůsobit svůj text tak, aby se nestal návodem ke čtení. Aby - v krajním případě – nesloužil jako náhrada tomu, kdo je líný si knihu o téměř tří stech stranách českého překladu přečíst. Naštěstí však Úpadek americké moci vlastně ani knihou v pravém slova smyslu není. Je to soubor šestnácti esejů, napsaných a publikovaných mezi lety 1999 až 2004.[1] Vystihnout na těch několika stranách, vyčleněných pro recenzi, podstatu každého z nich, toť úkolem zhora nemožným. Vybírám tak jen malý zlomek, který mě osobně

přijde nejzajímavější. Jsem si vědom toho, že můj výběr se nemusí shodovat s gustem čtenářovým. Nezbyvá pak, než si knihu přečíst. A to doporučuji i těm, kteří patří do tábora lidí, jimž dosavadní systém vyhovuje. Není přeci nutné hystericky se obávat blížící se katastrofy, je ovšem minimálně žádoucí zamyslet se nad takovou možností. Totiž ten, kdo si, obdobně třeba jako Fukuyama myslí, že se vlastně už nic nestane, by mohl být jednou velice nepříjemně překvapen.

Jak jsme si řekli, tři oblasti s mocnými ekonomickými jádry – USA, západní Evropa a Japonsko se v období 70. – 90. let střídaly v pozici ekonomicky nejsilnějšího. „Ovšem *světově ekonomice* jako celku *se nevedlo dobře ani v jednom z těchto období*“ (Wallerstein: 2005: 10, kurzíva přidána). Nárůst světové produkce v důsledku uzdravení a expanze západní Evropy a Japonska (které začaly být dokonce konkurenceschopné i na amerických domácích trzích) vedl totiž k přesycení trhu a *poklesu ziskovosti* v mnoha důležitých odvětvích výroby.

Počátek životního cyklu světové ekonomiky hledá Wallerstein někde okolo roku 1450, závěrečnou krizi pak spatřuje dnes. Historický vývoj světové ekonomiky sestává z několika Kondratěvových cyklů, skládajících se vždy ze dvou fází: fáze A, doba vzestupu a ekonomické expanze; a fáze B, pokles a smršťování světové ekonomiky. Konec fáze B takového cyklu (který započal obdobím hospodářského rozmachu po druhé světové válce a překlenul se v období úpadku začátkem sedmdesátých let) zažíváme právě dnes a ještě nějaký rok, dle Wallersteina, potrvá. Co se stane potom, je otázkou. Nejpesimističtější varianta (jíž autor v žádném případě neodmítá) hovoří právě o světové krizi.

Zaměříme se proto nyní na zmíněnou aktuální fázi B Kondratěvova cyklu, již zažíváme. Jejimi základními aspekty je jednak přesun vlastníků kapitálu z výrobní sféry do sféry finanční, dále pak výrazný nárůst nezaměstnanosti, ale především přesuny výroby z oblastí s vyššími platy do oblastí s nižšími platy. Kapitalisté se tímto stěhováním (které nastává zhruba každých třicet let v důsledku srovnávání mzdové úrovně původně levných oblastí světové ekonomiky) de facto vyhýbají třídnímu boji, jenž by nastal zvýšenými nároky dělníků, kteří postupně přestávají být ochotní akceptovat platové podmínky, zajišťující kapitalistům požadovaný zisk. Tímto způsobem však jednoho dne musí dojít k celkové deruralizaci světa a „kapitalistům zbude jediná možnost – vést třídní boj tam, kde se právě nacházejí“ (Wallerstein: 2005: 58). Druhým, pro kapitalisty znepokojivým trendem jsou rostoucí náklady na materiálové vstupy. Těmito vstupy však rozumíme především (co kapitalisty znepokojuje úplně nejvíce) náklady na další zpracování materiálů, které již ve výrobním postupu svůj účel splnily a je jen třeba je kamsi uložit. Hovoří se tak o tzv. „externalizaci nákladů“ (Wallerstein: 2005: 58), stavu, kdy se výrobci zbavují odpadů co možná nejlevnějším způsobem, pochopitelně na úkor životního prostředí. Především pak nevěnují pozornost nutnému zajištění obnovy (organických látek).

První argument nám může připadat spekulativní. Je přeci stejně dobře možné, že ve světové ekonomice budou vždy chudé zóny (byť již ne rurálního charakteru), které budou neustále vznikat a zanikat a kam bude možno vždy přesunout výrobu s minimálními náklady na mzdy zaměstnanců. Druhý trend je však objektivně mnohem více znepokojující. Rostoucí nároky (především) západní společnosti se nekryjí s možnostmi organických zdrojů. Jednou nám tímto stylem musí zdroje prostě dojít.^[2] Až k tomu dojde, vynaložíme nemalé úsilí a nemalé peníze na to, abychom škody alespoň částečně napravili (pokud vůbec). Tímto je vysvětlen onen paradox, že na světě se čím dál více jedinců má lépe a lépe, přičemž světově ekonomice se daří hůř a hůř. „Je tomu už dáno, co nás Schumpeter přivykl myšlence, že kapitalismus se nezhroutí v důsledku svých selhání, ale v důsledku svých úspěchů“ (Wallerstein: 2005: 58).

Značnou pozornost věnuje Wallerstein fenoménu rasismu, respektive jeho poválečné transformaci v etnický multikulturalismus. Rasismus byl v předválečném světě společně

s antisemitismem všeobecně rozšířeným a společensky tolerovaným faktem. Rasistický diskurz byl součástí seriózního akademického prostředí. To však jen do té doby, než přišlo Hitlerovo *Endlösung*.

„Ačkoli před rokem 1945 byl skoro každý v panevropském světě rasistou a antisemitistou, nikdo si nepřál, aby tento antisemitismus vyústil do *Endlösung*. (.) Cílem rasismu není vylučovat lidi a už vůbec ne vyhlazovat je. Cílem rasismu je držet lidi uvnitř systému, ale jako méněcenné (*Untermenschen*), které pak lze *ekonomicky vykořisťovat* a používat jako politické *obětní beránky*.“ (Wallerstein 2005: 72-73, kurzíva přidána)

Zkrátka a jednoduše, „bylo možné být rasistou až k bodu, kde začínalo *Endlösung*, ale ne za ně.“ (Wallerstein 2005: 72) Hitlerovo Konečné řešení teprve otevřelo oči, které ovšem ihned začaly hledět špatným směrem. Rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států z roku 1954 sice postavilo mimo zákon rasovou segregaci a počínaje rokem 1945 začali sociální vědci - často sponzorováni UNESCEM - psát jednu knihu za druhou, v nichž popírali smysluplnost pojmu rasy - za všechny jmenujme Lévi-Strausovu Rasu a dějiny (Lévi-Strauss 1999 [1952]). Někdo by si tak mohl pomyslet, že, paradoxně, díky Hitlerovi došlo k dekonstrukci rasismu. Nebýt *endlösung*, možná bychom se v předválečných rasistických debatách pohybovali na akademické půdě dodnes. Leč tato myšlenka nezakládá na pravdě. Do důsledku došlo pouze k nahrazení termínů. Zde se však nebudeme tímto jevem podrobněji zabývat, podrobněji je popsán například v Soudobých sporech o Multikulturalismus a politiku identit (Hirt, Jakoubek: 2005). Jisté je (alespoň dle Wallersteina) to, že „panevropský rasismus byl po roce 1945 stejně virulentní jako před rokem 1933 nebo 1945. Pouze se dřívější předměty strachu a nenávisti vyměnili za jiné. Nedebatujeme dnes o takzvaném střetu civilizací, pojmu vymyšleném sociálním vědcem?“ (Wallerstein 2005: 75) Jinými slovy, nenašli jsme si jen jiné obětní beránky, které můžeme ekonomicky vykořisťovat?

Závěrem ještě pohovořme o několika geopolitických štěpeních světového systému, jež Wallerstein naznačuje. Prvním ze štěpení je boj mezi členy takzvané triády – USA, EU a Japonskem. Boj o nadvládu nad akumulací kapitálu.

„Skutečnost je, že zmíněná tři střediska už jsou po určitou dobu co do podstatných aspektů své síly na stejné úrovni. (.) Spojené státy se samy považují za jedinou supervelmoc světového systému ve dvacátém prvním století. Tento obraz sebe samých je založen především na vojenské moci USA, která daleko přesahuje moc kterékoli jiné země a dokonce i mnoha zemí dohromady. (.) zmíněný obraz sebe sama (.) maskuje neustále se snižující reálnou politickou sílu Spojených států.“ (Wallerstein 2005: 246)

Aby takovéto maskování bylo úspěšné, nezbyvá než rozvíjet dominantní stránku, díky níž ono maskování existuje: podporovat a rozvíjet vojenskou mašinérii. Což však vůbec nestojí málo peněz. A děje se tomu na úkor dalších aspektů státní redistribuce peněz (což v USA nejmarkantněji pozorujeme v sociální sféře). Vzniká tak trhlina, jíž není možno zacelit jinak než omezením toku plateb nejbohatší části populace, nebo zesílením tohoto toku u zbylých dvou členů pomyslné triády. První možnost ale znamená ztrátu svých klíčových donorů... která vláda přistoupí k podobnému kroku?

Druhé, daleko diskutovanější a všeobecně známější štěpení nastává mezi Severem a Jihem, tedy ve Wallersteinově dikci mezi jádrovými a ostatními oblastmi světové ekonomiky. Chybou by bylo ale chápat jak Sever tak Jih coby kompaktní celky. Zvláště pak u režimů Jihu nastává rozdíl mezi těmi, „které jsou v podstatě klienty Severu, fakticky jejich placenými agenty“ (Wallerstein 2005: 25) a těmi, které klienty nejsou.

Poslední a nejdůležitější štěpení pak pozorujeme mezi duchem Davosu a duchem Porto Alegre. Spor se netýká ničeho jiného než směru (ideologie), dle něž budeme kolektivně budovat ten který druh světosystému. Jinak řečeno, spor mezi příznivci vytváření vzájemných partnerství mezi vůdčími podnikatelskými a politickými špičkami světa a sympatizanty občanské společnosti, vystupující proti neoliberalismu a světu ovládanému kapitálem (Wallerstein 2005: 256). Není těžké uhodnout ke které z alternativ se autor knihy přiklání.

Učiniťme závěrem malý exkurs po několika v češtině vydaných titulech, k nimž by se Wallersteinův Úpadek americké moci mohl vztahovat. Začněme klasikou: Braudelova Dynamika kapitalismu (Braudel 1999) vypovídá o vzniku a vývoji současného světosystému. Autor přijímá Wallersteinovu tezi o centrech a periferních oblastech, nicméně vznik soudobého světosystému zasazuje do doby dřívější než 15. století, kde jej nachází Wallerstein. Kniha Kanadřana Chossudovského Válka a globalizace (Chossudovsky 2003) silně militantním způsobem kritizuje americký způsob financování armády a intervence do suverénních států. Dokonce osočuje CIA z víceméně konspiračních strategií, tiše podporovaných Bushovou administrativou. Nicméně, některé z Chossudovského tezí jsou pro jejich agresivnost a neskrývaný antiamerikanismus v akademickém diskursu neudržitelné. Comixově zpracovaná kniha sociologa Andrese Válečná závislost (Andreas 2004) se podrobněji zabývá vývojem amerického militarismu, způsobem jeho financování a s tím spojenou krizí v ostatních součástech amerického státního systému redistribuce (zejména pak v oblasti vzdělání a zdravotní péče). Kaplanova Přicházející anarchie (Kaplan 2002) potom skepticky hodnotí demokratický systém jako takový. Zvláštní pozornost věnuje Kaplan snahám o intervenci demokracie do států, které Wallerstein označil za země Jihu.

Wallersteinovou knihou Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě získává český trh skvost vedoucí útok na neoliberalistické pozice z (mírně) levicové perspektivy. Vskutku není možné Wallersteina označit za socialistu, či komunistu. Pod takovou nálepkou by mj. někdejší profesor Kolumbijské univerzity nemohl dosáhnout současného úspěchu v západním světě. Wallerstein nehlasá revoluci, nenachází jasnou cestu kudy ven. Myšlenka, kterou prosazuje je ta, že současný světosystém se hroutlí. Vydrží ještě zhruba padesát let, ne déle. Změna je nutná a cestou ven by mohla mj. být občanská společnost, stojící na neetnickém principu. Jaká však tato změna skutečně bude, záleží už jen na nás...

Literatura

Andreas, Joel

2004 [2002] Válečná závislost. Bruno Solařík, překl. Praha: Intu.

Braudel, Fernand

1999 [1985] Dynamika kapitalismu. Helena Beguvinová, překl. Praha: Argo.

Hirt, Tomáš, Jakoubek Marek (eds.)

2005 Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Plzeň: Čeněk.

Chossudovsky, Michel

2003 [2002] Válka a globalizace. Ondřej Slačálek, překl. Praha: Intu.

Kaplan, Robert D.

2002 [2000] Přicházející anarchie. Marta Helingerová, překl. Červený Kostelec: Pavel Mervart

Lévi-Strauss, Claude

1999 [1952] Rasa a dějiny. Pavel Kolář, překl. Praha: Atlantis.

Wallerstein, Immanuel

2005 [2003] Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě. Rudolf Převrtil překl. Praha: Slon.

[1] Anglické vydání knihy *The Decline of American Power. The U.S. in a Chaotic World*, vyšlo v nakladatelství The New Press, New York již v roce 2003. Pro český překlad Wallerstein v roce 2004 některé texty upravil.

[2] Abychom se kýčovitě nemotali kolem toliko diskutované ropy, jmenujme – nám v akademickém prostředí velmi dobře známý – příklad: papír. Kvůli neustálé nutnosti tisknout (kopírovat) kvanta studijních materiálů, odevzdávat seminární práce ve fyzické podobě a to ještě splňující normy, tedy 1,5 řádkování, arial 12 apod., spotřebuje průměrný český student (např. humanitních věd) cca 100 listů papíru týdně (pochopitelně pokud tiskne oboustranně; vlastní zkušenost). Semestr čítá třináct týdnů, studuje se deset semestrů, na univerzitě bývají tisíce studentů, máme desítky univerzit... a pro kapitalistu je pochopitelně levnější (ziskovější) papír vyrábět než jej recyklovat.